



Gården matr. nr. 19 a, Borre, i 3. slektsleds eje, o. 1951. (Privateje).

Erindringsbilleder og Eftertanker

Af Frode Sørensen

Efter i to år at have skrevet om fortidige bønder i Borre i Aal sogn skal jeg nu endelig i gang med det, som var min oprindelige hensigt: at skrive noget jeg kan huske fra min egen tid. Hvordan gør man det? Jeg vil så vidt mulig være læservenlig.

En historisk rapport med et væld af data og kildehenvisninger vil jeg søge at undgå. Ligeså en statistisk, politisk redegørelse for landbrugskrisen, som min tid fik at føle; men den vil blive omtalt. Jeg vil også skitsere sognet, hvori mine mennesker levede. Jeg kalder dem mine fordi deres tilværelse også var min. En historie uden mennesker interesserer mig ikke ret længe. De små hændelser og oplevel-

ser, jeg finder frem af erindringens rodekasse, kan se ligegyldige ud, men de udgør den *kna-gerække* jeg skal bruge til at hænge mine tidsbilleder op på. Der kan være hændt noget lignende andre steder.

Der vil ikke blive skrevet om andre nulevende mennesker end mig selv. Jeg-formen er uundgåelig, fordi det var mig der så og sansede og tænkte efter. Eftertanken har vide grænser og må bruges af enhver.

Den 1. maj 1929 havde min undervisningspligt ved Oxbøl Friskole fået de syv år, den havde krav på. Den sidste vinter var den kolde-

ste, den mest snedækkede og den mest lærerige af dem alle. Der var lunt inden døre, og det var en god skole. Ifølge skolens arkiverede dagbog havde jeg intet fravær med vejret som undskyldning.

Før den hårde vinter bed sig fast længe før jul havde jeg fået mine første lange, dyre amerikanske gummistøvler for 16 kr., et stort beløb på Peder Skomaggers disk. De var til at vokse i og havde plads til en tør halmvisk, som min far kunne flette af hvid rughalm, imens jeg fejede staldbroen i mørkningen.

Med den udrustning var man forpligtet til at trose enhver snedrive seks formiddage om ugen.

Skoledagen var kort og interessant. Ingen lektier at lære udenad til næste dag, men gode skriftlige opgaver at arbejde med hjemme. Nogle af os fik lyst til lidt mere end blot det nødvendige. Det var den friskoles sigte at lære sine børn selv at arbejde med tingene ud fra egne forudsætninger, lære at konkurrere med sig selv.

I den kolde vinter blev der ikke spildt megen tid på skolevejen hjem. Efter middagsmatten, som vi kaldte unden (eller onden) var det min pligt at tappe vand i krybben til to rækker køer og kalve. Slæbet med at pumpe vand ind i en muret beholder i hjørnet af stalden havde andre gjort om formiddagen med den frønnede træpumpe ude vest for bryggersdøren. Jeg skulle blot regulere vandhanen, så strømmen passede til køernes sugetempo. Ikke for lidt og ikke for meget. Vand var der nok af, men det var slavearbejde at trække pumpen.

Hvis ikke vi skulle tærsk e.l. blev de næste par timer eller tre brugt på skolesager. Derom var jeg enig med min far, for det var netop i de tider, han var meget tilfreds med den skole, han selv havde været med til at skabe. Nu skulle den bruges mens tid var.

Jeg overkom lidt mere end at skrive fristile

om norske eller svenske forhold. Der var også regneopgaver, som skulle stilles op så også andre kunne forstå, hvordan man havde båret sig ad med at regne dem.

Min lyst til husflid med løvsav var det gået tilbage med. Jeg havde lært at læse bøger. Carit Etlars Gøngehøvdingen med tilbehør var forlængst slugt og nogle af Jules Vernes de bedste eller værste led samme skæbne.

Børnenes Ugeblad fik jeg med posten for 160 øre i kvartalet og en bog på 100 sider i tilgift foruden en årsgave, hvoraf jeg husker et par af Ingemans historiske romaner forkortet for børn. Efter den tog jeg fat på originalen, som stod i vort bogskab. Undervejs fandt jeg ved andres hjælp ud af, at ikke alt var pinlig historisk korrekt, men de fleste helte og skurke havde vistnok levet engang?

Den historie, som var ca. 700 år yngre og angik livet i det lokale samfund, undgik ikke min nysgerrighed. Hvad jeg fattede med mine barnlige sanser er siden pyntet med læste eller fortalte ord og tal og lidt eftertanke. Derfor nogle træk om det samfund, som ingen kunne melde sig ud af.

Sentensen *Ak, hvor forandret*, var også aktuel i 1929, men Aal sogns størrelse og plads på landkortet var omtrent uændret. I landskabelig henseende var der måske sket mere i de 60 år før 1929, end i tiden der fulgte, men den fortid er beskrevet i tidligere udgivelser og skal ikke gentages her. Det var mine bedsteforældres og forældres slægtled, der kultiverede det bondeland, som jeg blev født ind i og lærte at kende.

Landbruget var faldet til ro i en form, en struktur, der mentes holdbar fremover i gode som i sølle tider. Al jord, der fandtes værdig at pløje i, var dyrket op og antallet af små og middelstore gårde og husmandsbrug så stort, som det nogensinde blev. Siden hovedgården Hes-

selmed i 1921-22 blev udstykket i 11 lidt for små ejendomme var der ingen gårde med over 100 td. land under plov, men en del med over 50. Ingen havde over 20 køer, mange omkr. 10.

Oksbøl Andelsmejeri (1883-1971) størst og ældst af sognets tre, modtog daglig mælk fra 112-115 leverandører. Antallet af mælketure var netop udvidet til otte, fordelt ved årlig licitation til de lavestbydende. De fleste mælkekusk var husmænd med fornøden hestekraft og så gunstig beliggenhed, at turen var overkommelig i forhold til prisen på 3-5 kr. daglig for en tur med 30-50 spande á 30-40 liter. De jernhulede mælkevogne var mejeriets. Enhver mælkekusk skulle sikre sig en kautionsist, en stedfortræder i tilfælde af sygdom eller anden forfald.

Det var den mælkekørsel frem og tilbage 365 dage om året, der satte normen for kommunale og private fællesvejes tilstand. Kørsel med lastbiler til og fra landbruget var godt begyndt og havde også brug for bedre veje, end da man kørte med stude.

Alt, hvad der groede på egnens dyrkede jord plus en del mere, blev ædt af alsidige husdyrhold. Mængden af salgsvare, især slagtesvin til det engelske marked, var stigende. Det var mængden af indkøbte fodermidler og kunstgødning også, men ikke priserne på salgsvare. I 1929 var bytteforholdet endnu nogenlunde, men erfarne folk og bønder så ikke lyst på fremtiden.

Alle brug havde malkekøer, svin og høns. Nogle havde også fedestude, og et par får eller fire kunne forekomme af gammel vane. Mangesidigheden i både markbrug og husdyrhold havde med arbejdsøkonomi at gøre (uden brug af papir og blyant). En gård med 10-14 køer havde i reglen både karl og pige og tillige en stikirenddreng eller -pige i sommertiden. Der skulle være hænder nok at fordele arbejdets mængde på. Kunsten var at få den fordelt og

gjort overkommelig for folk og få året rundt.

Specialisering, mekanisering, rationalisering var ukendte begreber, men der blev anskaffet maskiner, der skønnedes at være til rentabel hjælp og med til at fastholde den tilvante arbejdskraft. Der skulle flere folk til at varte et selvrensende tærskværk op end til at svinge en plejl.

Set med gamle folks øjne var markernes høstudbytte stort. At det siden blev større, fik de ikke at se. *Det er kunstgødningen, der gør det*, sagde en gammel mand til min far ved vej-kanten. Om de uddybede dens følgevirkninger, hørte jeg ikke.

Aarene omkr. 1929 blev husket for gode vækstvilkår uanset pris- og pengeforhold. Sommersol og -regn var rimeligt fordelt, til tider rigeligt af det sidste. De knap 2000 mennesker i sognet vidste, at det var landbruget, de fleste skulle leve af. Eneste industri var A/S Baunhøj Teglværk, en sæsonvirksomhed hvis horisont var og blev lokal. Det magre ler gav skøre mursten, som var pæne når de sad i muren, hvis ikke de gik i stykker forinden. Arbejdskraften var på egnen, tildels fordi der var et teglværk, men det var murenes efterspørgsel efter sten, der skulle holde det i gang. *Mon teglværket kommer i gang i år*, kunne være et godt spørgsmål blandt arbejdsmænd henad foråret.

I skovens dybe, stille ro var der blevet god tilvækst af stabilt arbejde til nogle få, tildels faste folk og hermed brænde til mange komfurer og kakkelovne. De statsansatte plantører havde øje for og forstod på at passe skoven, som var den deres egen. Og det var fremdeles skoven mod vest der gjorde landet øst for værd at leve i.

Den endnu unge stationsby Oksbøl var blevet så stor, som der (foreløbig) var udsigt til at blive. I Aal Brugsforening, der også solgte foderstoffer og gødning, købte næsten al land-

befolkning sine fornødenheder. Uddeler Søren Nielsen havde tre mand i hvide kitler bag disken og en ved sækevognen på lageret. Han delte ikke selv varer ud men så, hvad der foregik og havde en sund sans for at finde og fastholde gode medarbejdere. Arbejdsdagen var lang, men stedet godt. Den kommis, der havde fyldt sin plads hos Søren Nielsen, var en kvalificeret aspirant til en uddelerplads.

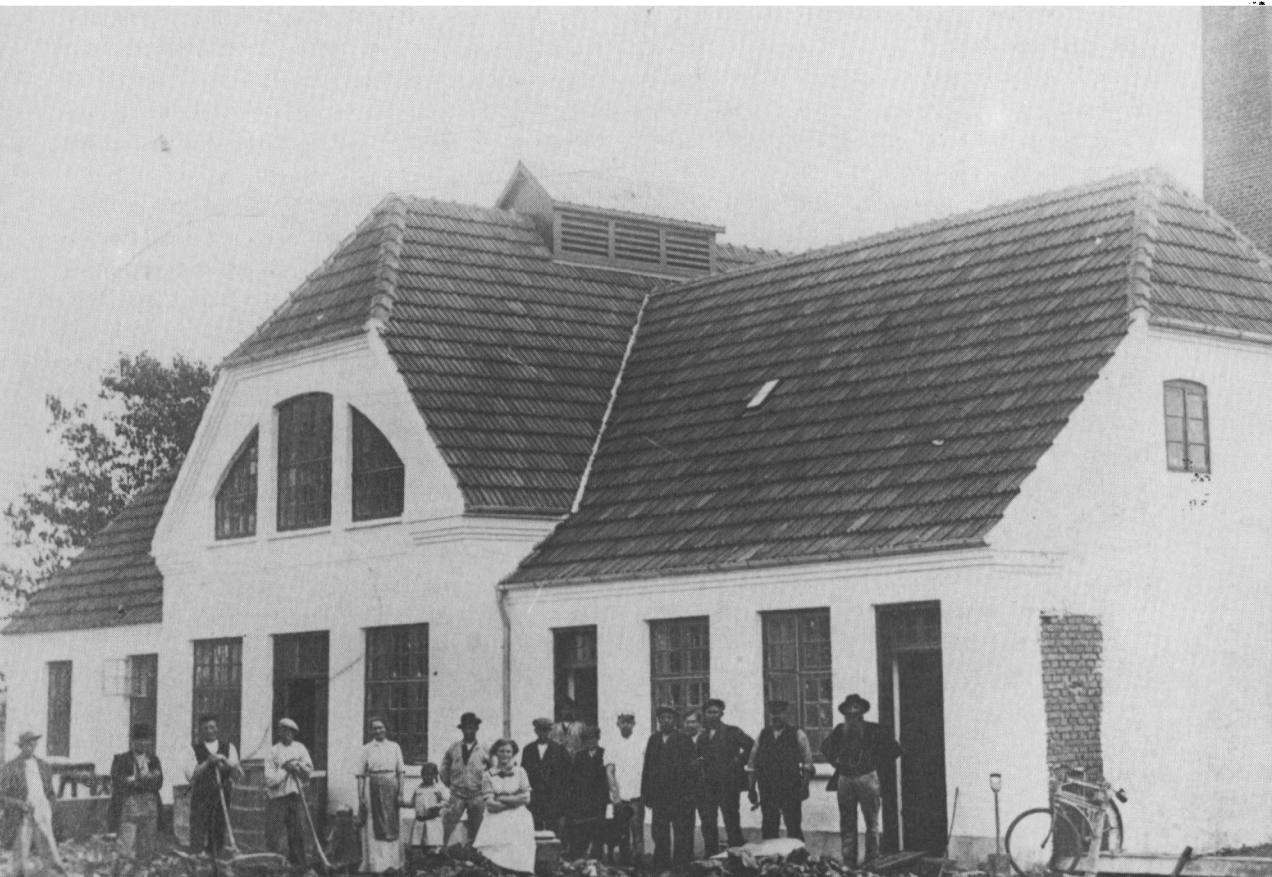
Andre butikker var der nok af i byen i forhold til vaner og behov. Et par købmænd kunne klare sig nogenlunde, og i nogle brancher var der måske nok til én, men for lidt til to. Fødevarer blev selvfølgelig købt i byen, men mange, især fra landet, havde den vane at rejse

med toget eller cykle til Varde, når de ville købe tøj eller andet ekstraordinært.

Det var andelsbutikken Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening (RAV) på torvet, der havde egnens bønderkoner som vante kunder, fordi det kunne betale sig at være prisbevidst mere end modebevidst. Nogle havde ulden fra de klippede får med som byttevarer. I 1929 delte denne andelsforretning sine medlemmer 8% i overskud (dividende) af årets køb.

En togrejse fra Oksbøl til Varde og hjem igen kostede længe 130 øre. Resten af en daler rakte næsten til kaffe og wienerbrød på Højskolehjemmet. Nogle fik tid til besøg på sygehuset. Der var fremdeles ærinder til egnens

Oxbøl Andelsmejeri efter ombygning 1915. (Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv).



købstad 25 år efter at jernbanen havde givet sine små stationsbyer vækstenergi.

Nu var banen ved at få hjælp (konkurrence) fra vognmænd i oplandet med deres små Fordlastbiler. Det skete mens banens sidste og stærkeste damplokomotiv fik lov at nøjes med de tunge godstog, og der blev købt hurtige motorvogne til persontrafikken. Den første af slagsen, der omkr. 1924 lod sit advarende tudehorn høre, fik af et (musikalsk?) folkevid navnet *Maggiduddi* efter Carl Alstrups samtidige klassiker. *Nebelgrisen* var, så vidt vides, navnet på et ældre, bestemt damplokomotiv?



Gårdejer Peder Christensen, Gjedbjerg. (1883-1950). Sognerådsformand i Aal kommune 1929-46, fra 1928-32 tillige sognefoged. (Privateje).

Det var også i 1929, at amtsvejen fra Hvilested kro (Tændpipe) og igennem byerne til og med Oksbøl blev tjæret (asfalteret) første gang, og byen fik sit første forto. Ingen ventede, at sognevejene skulle blive andet end grusveje som de var. Der var endnu løse ender bl.a. i Borre, som kun var hjulspor på bar jord. Og så var der kirkestier og skolestier. Nogle stod til en dødsdom, mens andre ventede på en op-højelse til små landeveje.

Det var stadig mælkekuskene, der klassificerede vejene, og sognerådet der skulle vedligeholde eller bevilge materialer efter ansøgning fra beboerne. Grus og sand var der nok af i sognets sydlige banker, men det skulle oparbejdes ved håndkraft og med tidens tekniske hjælpemidler såsom skovle og trillebør og nogle fjæl at trille på. Den arbejdsmand, der påtog sig at harpe grus for kommunen, var sin egen entreprenør, og vejudvalgets formand den tekniske forvaltning, der tog mål af de formgivne dynger før pengene kunne hentes hos sognerådets kasserer.

Det meste arbejde og kørsel for kommunen blev udliciteret til arbejdere eller småbønder med mere tid og hestekraft tilovers end penge. Et klogt sogneråd tog i stilhed sociale hensyn, hvor forsørgerberyrde o.l. var stor.

Snerydning var ubetalt pligtarbejde, udloddet på ejendomsværdi. Offentligt fremlagte snekastningslister angav byrdefordeling og var til vejledning for de af sognerådet beskikkede snefogeder, der for tre år ad gangen skulle lede og fordele arbejdet i hver sit område. At alle var med på at vejene blev farbare, jo før des bedre, var en god drivkraft i et arbejde, som var usynligt ved majdagstide.

Alle tider var sparetider. Et godt sogneråd var sparsommeligt. I 1928-29 var Aal sognekommunes udgifter omkr. 90.000 kr. Sognerådet havde siden 1909 bestået af ni medlemmer, valgt for fire år ad gangen på fem-syv lo-

kale lister, der sædvanligvis fik valgt mindst en mand hver. De sidste var der spænding om, indtil stemmerne var talte. Alle, der var fyldt 25 år, havde valget, hvis ikke skatteskylden var for stor. Sognerådet fastsatte valget til en dag i marts.

Efter valget i '29 skulle rådet af sin midte vælge ny formand. Det blev, ikke uventet, den 46-årige gårdejer Peder Christensen, der havde kendingsnavn efter sin føde- og hjemgård, Gjedberg, i sydkanten af Skjødstrup.

Peder Gjedberg var ingen nybegynder i offentlige hverv. Han kom i sognerådet i 1925 og havde længe haft sin faste stol i den lokale sparekasse. I et par år havde han også været sognefoged. Han var trænet som forhandlingsleder og administrator, da de folkevalgte var alene om arbejdet uden skrive- eller regnemaskine.

I de første af Peders 17 år som formand var hans yngste datter ham til god hjælp i det tiltagende skrivearbejde. Det foregik hjemme ved stuebordet i ly ved husarbejdet. Og hans gamle far, aftægtsmanden Kræn Gjedberg, førte gerne tilsyn med landbruget sit lange liv ud.

Peder havde tid til at røgte sine hverv uden at ødsle med ord. Han kendte folk og deres kår bedre end de selv anede uden at skilte med det. De store reformer og skarpe meninger hørte ikke til i hans midtsamlende stil.

I kirkelige henseender var Aal sogn godt på vej ind i en stille tid efter en hel menneskealders uro og præstesplid, hvor det religiøse efter sigende havde haft bivirkninger til både hesteavl og tyrehold. Nu i 1929 var sligt glemt eller fortrængt hos de fleste. Almen, saglig fornuft havde længe været ledetråd i bestyrelser og andre sammenhænge. Man havde opdaget, at det var ikke ondt alt, hvad der var *fundet på* under religionskrigen, men noget af det havde fået traditionsstatus.

Friskolen, som jeg før har skrevet om, var



Min far og min mor på en vaskedag i 1928 (Privateje).

anerkendt som en god skole, der tilmed sparede kommunekassen for nogle penge til husning og lærerløn. Med sine næsten 50 elever var den så stor, som den ville blive. Bindinger til Aal Valgmenighed var der ikke, udover at mange forældre var medlemmer begge steder. Der var blandt forældrene gode ønsker om at bevare friskolen, men viljen eller evnen til at betale prisen for at fastholde gode lærerfolk var svindende.

Den næsten 25 år gamle valgmenighed, der var oprettet som en nødvendig reaktion mod den sære sognepræst Schou, fik det svært efter at Schou i 1918 var blevet afløst af M. Engel-Jensen, en nobel missionsmand med evne og vilje til at være præst for alle i sognet.

Valgmenigheden havde frafald, også da

dens tredje præst Edv. Eller i 1922 blev kapellan i Varde. Der var ikke råd til at lønne en efterfølger og i den næste halve snes år passede Eller, hvad der var tilbage som et venstre-håndsarbejde.

Fred og fordragelighed var rådende mellem præster og gudelige retninger, men skiftende sognepræster savnede en kirkelig helhed.

Mit barndomshjem havde tilhør i valgmenigheden, mest min mor. Min far var ingen flittig kirkegænger og mente for sig selv, at valgmenigheden havde udspillet sin rolle, men der var ingen diskussion om, hvor jeg skulle gå til præst. Familien Eller var mit hjemms venner og omvendt, og jeg kendte ingen andre præster. Jeg vidste, at han var for tunghør til min spage røst, men vi skulle ikke høres i noget som helst, ikke engang på kirkegulvet. Så nemt var det ikke blevet hos sognepræst Svend Jacobsen. Det tillod den offentlige mening ikke endnu.

Eller kom fra sin embedsbolig i Varde en eftermiddag om ugen til Aal Forsamlingshus, hvor han læste med os i kirkestuen. Han havde ikke selv bil, var måske for tunghør til at måtte køre? Den fuldmægtig fra Varde Bank, som skulle ud til filialen i Søndergade i Oksbøl, havde ham med i bilen.

Det var næppe Ellers skyld, at min præstegang ærlig talt ikke optog mig ret meget. Kirkestuen var ikke hyggelig, og dens kakkellovn ikke varm hver dag. Det hjalp på dens ensidige varme, når Eller fik tændt sin krumme pipe, mens han gik frem og tilbage i stuen og fortalte. Han var slet ikke kedelig at være i stue eller i kirke med; det kedelige var på min side.

Det var skik at gå til præst et helt år, dog med mange fridage, men der var konfirmation to gange årligt ligesom hos sognepræsten. Jeg tror ikke, det var Ellers opfindelse at skulle lappe to halve årgange sammen hvert halvår med risiko for at gentage sig selv, men det var

en tradition, at man skulle være tæt ved de 14 år ved konfirmationen, gerne lidt over.

I vinterhalvåret var vi 10, hvoraf halvdelen var gengangere og tillige mine jævnbyrdige i friskolens ældste årgang. Ved deres konfirmation var de færdige med skolen, hvor jeg pludselig blev en årgang for mig selv, min egen ottende klasse. Det kom ikke uventet for de gode lærerfolk Vammen og Marie, der skulle til at lære næste årgang noget af det, som jeg havde lært en gang. Vammen lånte mig seminariets regnebog at fordybe mig i. Jeg blev skoletræt.

Efter sommerferien blev jeg hjemme uden at spørge nogen og uden kommentarer. Der var nok at tro sig uundværlig i hjemme. Og jeg var blevet 14 år.

I det hjemsted, hvor jeg gjorde mig rede til at være til nytte dagen lang, var der andre som havde været nyttige længe før mig. Hvis der ikke var det, havde der ikke været noget at for-tælle. Vi er stadigvæk i 1929.

Mine forældre var begge lidt over 50. Halvdelen af deres år havde de levet for det hjem og den gård, der med tiden var blevet dobbelt så stor og helt og holdent deres egen. Set fra alfarvej var den regnet for en god gård, især hvis ejerens og familiens indsats indgik i en nøgtern vurdering. *Tiden arbejdede med*, kunne min far finde på at sige i mindeord om sin bedste tid som bonde.

Den nødvendige medhjælp var kommet af sig selv, imens de ældste børn voksede til. Det var allerede ved at blive en vane, at de, som bedst kunne forliges med *de gamle*, var hjemme så længe, at de syntes uundværlige.

Der er i eftertiden fortalt om bønders børn, der ikke måtte komme i lære eller læse til et eller andet og måske kom på en forkert hylde. De gamle mente, at landbruget var godt nok, og de var i deres gode ret til at mene sådan om det, som de havde forstand på og været tilfred-



Harald Sørensen (1908-85) som 20-årig. (Privateje).

se med. I mange tilfælde havde de selv formet deres *rette hylde*, måske i *deres ansigts sved*. Til gengæld var ingen nærmere til at hjælpe de gamle end deres egne børn.

Generationsspændinger er naturlige og tidløse. Ofte stærkest mellem sønner og fædre. De er mere interessante, mere menneskelige end generationskløfter.

Min 10 år ældre bror Svend havde en tid prøvet at læse til en præliminæreksamen, mere af sin fars vilje end af egen lyst eller trang. Det kneb med tålmodigheden, og nogle stedlige forhold var ham vist heller ikke tilpas. Han fik lov at vende tilbage til landbruget, som han fandt mere spændende i andre egne end hjemme. Det kneb ham at få øje på, at vi var li-

ge så moderne på vestjysk, som de var andre steder på deres manér.

I vinteren 1928-29 var han elev på Ladelund Landbrugsskole i forstander Overgaards bedste tid, og han blev på stedet et par år mere som kontrolassistent i Ladelund kontrolforening med station på skolen og var dermed vendt tilbage til sit gamle fag og sit rette element.

Vor næstældste bror, Harald, der var 21 før jeg blev 14, havde som 17 årig tjent i nabolaget en sommer og siden blevet en voksen karl hjemme, mindst en tomme højere end vor faderlige garderveteran. I sin lømmelalder havde han ymtet om at lære et træhåndværk, men fik det aldrig tænkt så højt, at det lød troværdigt på rette sted, endsige for ham selv. Hans modvilje mod landbrug var næppe stor nok. Og den gamle ville gerne beholde ham.

Vist havde knægten øje og håndelag for, hvad et stykke træ kunne bruges til (lige som sin mor, der var af håndværkeræt), men også gode evner i forefaldende landbrugsarbejder. Uden at forhaste sig vidste han altid, hvad han gik eller greb efter. Enhver bevægelse med et redskab eller værktøj gav et ønsket resultat. Vi var vel hjulpne, så længe han var hjemme.

Harald havde sin egen måde at sige imod på, som den gamle kunne nyde uden at fortrække en mine, mens tredieperson intet begreb. De blev lidt forvante begge to i en tilstand, som ikke kunne være evigt og heller ikke skulle. Han skal ud og se lidt andet, end det jeg kan lære ham, men lad det nu vente til han har Kongens Tjeneste overstået, var min fars fremtidsperspektiv.

Tjenesten var tæt på. Han skulle den 9. maj møde ved fodfolket i Sønderborg og være der i mindst fem måneder, højst otte, hvis han var uheldig i en lodtrækning om ekstra vagttjeneste, hvad ingen regnede med på forhånd.

Det ville blive en overgang for os alle at væn-

ne os til en ny og fremmed karl, mest for min lidt forvænte far - og måske for den karl vi ikke havde fundet endnu?

Min far var ikke doven - slet ikke, men i de senere år havde han ikke behøvet at være sin egen *forkarl*. Vi havde også fået nogle maskiner, hvis nyttevirkning han var god til at iagttage, men deres tekniske finesser holdt han sine tommelfingre fra uden dog at lade dem hvile i vestens ærmegab.

Det var ikke gammeldags bagstræberi, der plagede ham. Han ville godt vise sig villig til at lade de unge komme til. Den slåmaskine, som vi fik da han var 45, lærte han sig at køre med og at slibe knive til, og han kunne indstille sin nye Fraugdeplow så den var nem at styre. Som en fin plovmand stillede han store krav til sine lærlinge. Når andre satte det nye tærskværk i gang, var han en ihærdig ilægger, hvis negene blev serveret i hans vante tempo, men hvis elevatorremmen gled på skiven, fordi Ørnhavren skæppede over forventning, var det ikke ham der greb efter en skruenøgle.

Harald havde lært at køre bil, da han var 20 år med sin sparsommelige fars fulde velsignelse. Han kørte i syv timer med M. Mortensen ved sin side i dennes skolevogn, en gammel Ford, der om formiddagen var mælkebil i Oksbøl. Folk troede det var løgn, da rygtet tog fart. Værre blev det siden, da to bilforhandlere fra Varde på skift lod deres nye modeller vise sig i Borre. Han havde ikke haft bud efter dem, men jog dem heller ikke væk. Ingen kunne forestille sig min far ved rattet i en ny Ford til henad 4000 kr. Det kunne han heller ikke selv. Troede slet ikke han kunne lære det, og så ville han ikke prøve på det.

Han havde lært sig at cykle, da han var 35 uden at dyrke den kunst ret meget. Et ærinde i Oksbøl blev tiest forrettet med kæp i hånd og nogle meterlange garderskridt. Han havde lært at gå og stå på sine ben, men tanken om at

købe en bil til at holde sammen på familien med var en tid alvorlig ment.

Hjemmet og familiens status i foråret 29 mangler endnu nogle ord om mine to søstre og deres fortid. I deres sidste skoleår og lidt til havde de hjulpet hinanden med at være hjemmets og gårdens tjenestepige. Før den tid var der nogle år, hvor min mor havde en vaskeko-ne til hjælp ved storvask o.l., men den skik forsvandt, da hendes egne voksede til. Det var en selvfølge, at en skulle være hjemme, og da Sigrid som den ældste kom først ud, blev det den halvandet år yngre Gudrun, der uden modvilje blev mest hjemmevant.

Efter at Sigrid i 1927 havde været hjemme imens søsteren var på Skibelund Efterskole, havde hun plads et år hos den hjemmesygeplejerske, som hun havde lært at kende på sin og min fasters børnehjem, der var omtalt i årbogen 1988 side 193-195. Det var i den lille by Aale vest for Horsens. Derfra kom hun 1. november 1928 til sin sidste plads i Anna og Chr. Broengs gård hjemme i sognet. Før hun fra 3. maj 1929 var elev på Uldum Højskole blev hun forlovet med Svend Aage Jensen, en vordende gårdejer i Aale.

Søsteren var anderledes - om de derfor havde så let ved at forliges, kan der kun gættes på. Kæle- og kaldenavnet Gudde slap hun aldrig af med. Kun hendes far brugte det korrekte Gudrun, som mange slet ikke kendte. Som den sidste før efternøleren fik hun god tid til at følges med sin bedstefar hid og did, hjalp ham med at holde styr på forårslammene og fik malket sine første køer, før han forlod de sidste. Hun blev inden længe den bedste malkepige vi havde. Hun hjalp også gamlingen at lyse (varme) den store ovn til julebagningen og havde som 11 årig mod til at overtage hvervet efter hans død.

Hun blev voksen, imens mange af hendes

samtidige hellere ville være husassistenter end tjenestepiger ved forefaldende arbejde ude og inde. Hjemme ved køerne var hun længe uundværlig og omvendt. Hendes evner til at omgåes dem havde med en gensidig tillid at gøre, som vi andre næppe kunne lære? Hun fandt på navne til dem, der passede til sind eller skind, uanset om de var kønne eller grimme - ingen var blot et nummer. Og kalvene kendte hun på melodien i deres brøl. Alt det svære ved husdyrene blev så let så længe vi bare kunne kalde på hende. Og det gjorde vi.

Det fik ende, da hun pr. maj 1927 rejste på efterskole. Hvordan finder køerne deres rette pladser, når de skal ind? Kan vi kende dem fra hinanden? Den første aften stjal jeg mig til at gøre det alene uden nervøs hjælp fra andre. De kunne spare deres kyllingesorger. Jeg havde blot ventet på at komme til.

Gudrun var vendt hjem fra efterskolen uden den store begejstring og havde overtaget pigeembedet igen. Det var blot en ny karl vi skulle finde fra maj 29. Det lykkedes ganske godt. En enkelt annonce i Højskolebladet blev besvaret med et velformuleret brev fra en dragon, der skulle hjemsendes fra Aarhus. Han var fra Lemvigkanten, hvor han havde tjent på landet siden drengetiden og havde tilforladelige anbefalinger.

Han kom nogle dage før min bror skulle møde ved sin garnison den 9. maj kl. 12. Og den 10. var det min fars og mors sølvbryllupsdag, som de fejrede i dølgsmål ved at rejse bort i Hans Lyhnes hyrebil med mig som eneste bisidder. Det skete i et sent og travlt forår efter den længste isvinter nogen havde kendt. For den nye karl, der hed Peder, har det også været en overgang at finde sig selv i en ny plads og ny skik i en fremmed egn og ukendte folk med andre udtryk.

For mig var det også interessant og spændende og en årsag mere til min skoletræthed.

Jeg havde ikke tid. Vel var det ikke min sag at sætte den nye karl ind i sit nye embede, men jeg kendte stedets vaner og særheder bedre end andre anede. Min far var ikke vant til store anstrengelser som arbejdsleder og så bange for at blive misforstået, at det kunne gå ud over forståeligheden. Når jeg var med som vejviser til de for ham ukendte markskel o.l. kunne jeg også huske og *oversætte* den besked der var givet.

Peder var flink og flittig, men overkom ikke så meget som sin forgænger. Som gammel dragon var han god til at styre et par heste og villig til at lære kunsten fra sig. Det skete, at jeg fik linerne i hænde uden at spørge, mens han lagde sine kræfter i noget andet. Det var en ny fornemmelse. Jeg fik skældud for et harvearbejde. Mit sidste harvearbejde det forår blev noget sjusk *som en københavnerdreng kunne have gjort bedre*. Jeg tog de fortjente ukvemsord til mig uden at kny og uden nag. Så blev der ikke sagt mere om det.

Hen på sommeren opstod der rygter om, at den store Kallesmærsk hede mellem Vejers og Blåvand skulle bruges til skarpskydning med kanoner. Hvornår, var der delte meninger om - hvis det altså blev til noget? Det hed sig også, at der måske skulle indkvarteres soldater ude på gårdene. Allerede i september, mente nogen.

De mente ikke forkert. En eftermiddag sidst i august, mens vi ventede på det næste ruglæs i ladeporten, steg en venlig militærperson af middelrang ud af en åben bil og med papir i hånd fortalte han manden i gården, at vi skulle huse to befalingsmænd med fuld forplejning og helst en seng at sove i. *De kommer på onsdag*, var de sidste ord før han steg ind til sin menige chauffør, der havde taget en lille rygepause, mens jeg gloede som en der første gang så en soldat.

Peder Christensen, Gjedberg, havde som sognefoged fordelt det militære mandskab blandt kvarterværterne ud fra rimelige hensyn til pladsforhold og overkommelighed. Han kendte sine sognefolks kår.

Soldaterne kom som bebudet den 4. september. Til vort hus kom der kun en underkorporal, som så fik to senge at vælge imellem i det lille loftskammer. I mange hjem var det en uprøvet situation, man var sat i med kort varsel. Hvor godt eller hvor fint mon det skulle være?

Hos os var det ikke værst. Som garderveteran vidste min far af erfaring, at soldater var glade for at komme bort fra de trange kaserne-mure og ud i et jævnt og muntert hjem at bo. Vor flinke underkorporal Christensen fik en solid madpakke med ud på heden hver morgen og oveni tilbørlig drikke af forskellig art en Albani pilsner á 30 øre fra den trækasse, der altid stod på kældergulvet. Jeg kan for mit indre øre høre ham sige pænt, ja tak, -

Det morede min far at få en soldat i huset for en tid, selvom det kun var en artillerist. Han fik prøvet endnu engang at føle på den klassiske gevær 89, som en gammel kending, der var præsenteret mange gange i tide og utide. Han var en lille smule stolt af at have stået det igennem for længe siden.

Indkvarteringen, der varede godt et par uger, blev til fornøjelse for både værtsfolk og soldater. Væk var alle sorger på forskud. Mødre, der havde været bange for at soldater skulle forføre deres piger, var nærmest blevet omvendte. På en nabogård, hvor der havde boet to menige, kom der i al stilhed breve til den gode 18 årige tjenestepige, som havde svoret at holde afstand til soldater, hvad hun også gjorde dog med en eneste undtagelse, ham som hun holdt guldbryllup med i januar 1984.

Det militære islæt på egnen havde fået sin gode begyndelse. Året efter blev de første ba-

rakker rejst syd for Fåresø. En ny tid var kommet til egnen for at blive.

Den sidste søndag i september blev jeg i al beskedenhed konfirmeret i Aal kirke sammen med to mere. Pastor Eller gjorde det så nemt, som det da kunne gøres. Man skulle knæle ved alteret og give ham sin hånd og *så skal jeg nok få ham trukket ned, hvis han er i tvivl* trøstede han os med ved generalprøven.

Gæstebuddet senere på dagen gav ikke trængsel i huset, og gaveudbyttet var som tidens norm: en snes kroner i rede penge, et par tegnebøger og en læderpung samt en fyldepen, der kunne skrive nogenlunde.

Den blå mandag blev brugt til besøg hos pastor Eller i hans kapellanbolig i Slotsgade i Varde. Jeg havde brev med, som der nok også var penge i. Medlemmer af valgmenigheden betalte direkte og var så fritaget for kirkeskat. Søndagen efter gik man med sin mor til alters, som det var skik efter konfirmationen, men ikke før. Og dermed havde man så smøget al kirkelighed af sig for en tid. Hvis nogen havde spurgt hvorfor, var jeg blevet dem svar skyldig.

Det lå i luften, at jeg fra november skulle prøve at gøre det ud for både karl og dreng. Jeg blev ikke spurgt direkte, heller ikke om der var andet, jeg var i lyst efter. Min store, stærke bror skulle ikke hjem, nu han var kommet ud, og jeg vidste, at min far hellere ville nøjes med sin egen dreng end finde en fremmed karl. En var for lidt, men to var for meget. Min mor var bange for, at det ville blive for strengt for både far og søn. Når vi blev en mindre, kom vi til at mangle drengen mest, forudså hun. Jeg for min part ville gerne et trin op ad *rangstigen*. Min plads i andres skygge havde været længe nok.

En ny pige havde vi fået i oktober. Min storesøster Sigrid ville være hjemme mens *den lille* tjente på en gård på Brørupegnen. Nu skulle

det være, thi Sigrid gik i giftermålstanker i det følgende forår.

Forandringen var, uden at forklejne nogen, ret så frydelig. At den nye var mere impulsiv og kunne blive så gal, at det næsten følte urimeligt, tog jeg ingen skade af. De par lussinger jeg fik, var jeg blevet gammel nok til at slå igen for. Så fortrød vi begge uden undskyldninger eller nag. Hun var også den, der tog en undervingerne, når der var brug for det.

Der var netop i de tider mange sædvaner, der blev pillet ved. Skal det siges med et enkelt ord må det være industrikulturen, der var på vej - kort sagt. Radioen var på vej ud til de fleste, langsom men sikkert. Hvad der blev sagt eller spillet i hovedstaden, kunne høres i Børre i samme nu. Pigernes korte hår fik deres mødre til at fælde tårer.

Det hørte med i min søsters rejseforberedelser til sin nye plads at hun ville klippes. Nu kunne hun ikke spille tid på at rede hår i en halv time hver dag. Hun var ubøjelig, men gav sin mor tid til at forsone sig med tanken. Så faldt fletningen for Okholms saks.

I sin nye plads skulle hun malke køer på anden vis end hjemme. Der var malkemaskiner, som to voksne karle betjente, en til hver. Pigen skulle *malke efter* som det hed. Efter sigende gik det sådan, at de røde køer blev mere glade for den nye pige der havde sin duelighed med hjemmefra, end for de ret primitive maskiner. Eftermælken tog til i mængde. Bonden i gården frydede sig over sin nye malkepige, som han kun kunne beholde vinteren over. Det blev ikke i hans tid malkemaskinerne blev bedre end menneskehånd, men det skete om sider.

Min debut som enekarl gik ikke så ilde endda. Sigrid og jeg læssede årets store høst af kålroer med vore bare næver, mens den gamle havde nok at gøre med at læsse af hjemme ved

kulen. Han stod ved siden af vognen til han nåede dens bund, dernæst sad han på sine knæ og smed roer af med hænderne. Det var før vi ejede en sekstandet roegreb.

De lange arbejdsdage på landet er der til tider ofret mange ukvemord på. Hos os var det ikke sædvane, men ethvert stykke arbejde, som var anstrengelsen værd, skulle tages alvorligt uden unødigt snak og pjat. De lange strenge dage havde min far fået nok af i sine yngre dage. Hvis det var nødvendigt i en travl tid, kunne han gå længe i furen bag sin plov, når han vidste, at vi andre havde gjort aftenrøgtningen til punkt og prikke, så han kunne nøjes med at hænge trøjen op ved bjælken, når han kom hjem.

Fra mit første år uden skolegang husker jeg bedst mig selv som et hjemmemenneske. Uden stor lyst gik jeg til gymnastik med karlene i det nære forsamlingshus. Jeg havde for mange forsømmelser, mente lederen. Så holdt jeg helt op. Jeg fulgtes med Sigrid til møde i ungdomsforeningen et par gange, mens hun var i bestyrelsen. Det kedede mig også, og så gad jeg ikke hykle en lyst, som jeg ikke havde. Ville hellere sidde hjemme og læse. Vi fik fremdeles to aviser i huset, og jeg vidste hvor det stod eller burde stå, det som jeg fandt værd at læse.

Min far blandede sig ikke i, hvad jeg fandt på at læse. En aften faldt han over de to bind af Johan Skjoldborg, der stod i hans reol og mente, at jeg vist var gammel nok til at læse noget af det. Jeg gik i gang med *Kragehuset* og dernæst *En Stridsmand*. Da jeg var i lag med *Gyldholm* mente min mor, det var tidligt nok, men jeg læste den færdig tillige med *Bjærregaarden*.

Allerede dengang hørte de en svunden tid til, men en tid som var værd at kende for at forstå eftertiden. Jeg læste også ugeblade uden at tage skade på sjælen?

Jeg blev ikke spor forslæbt den vinter. Min

brors soldatertid varede ved lodtrækning til ind i januar, så han tog sig tid til at se os efter i sømmene et par måneder, og det var ikke så galt i et forhold, hvor den ene var meget ung og den anden gammel nok.

I april rejste han til en plads på Vestfyn, hvor manden i et brev havde erfaret, at *du ligesom andre jyder vil have en stor løn*. Og så fik han den løn, han ville have.

Så var jeg enekarl igen med nok så bange anelser som før. En travl sommer stod for, hvor jeg vidste, at tingene skulle gøres i rette tid. Vi fik tilbud om en skoledreng på 10 år fra et sted, hvor forsørgerbyrden var for stor til en svag økonomi. Far kunne ikke nænne at sige nej. Nogen hjælp var bedre end ingen. Jeg tav og samtykkede uden at bryde mig om at få et medansvar, som jeg var for grøn til at bære.

Pigehjælpen var der glædeligvis ingen tvivl om. Det var forlængst aftalt, at Gudrun ville komme hjem og være til almen hjælp. Det var hendes nærvær vi satte vor lid til. Hun var ikke for sart til noget som helst i dagens gerning, kunne sige, hvad vi skulle tro og gøre, når ingen andre orkede det. Hvad hun mente blev taget til efterretning. Hun reddede den sommer.

Vor storesøster Sigrid blev den 9. maj 1930 gift med sin Svend Aage i Aal kirke. Gildet var ikke større, end vort hjem kunne huse. Samme dags aften rejste de nygifte til den lille gård, han lige havde overtaget efter sin far i det Aale sogn, hvor man sagde, at der var tre slags folk: de onde, de gode og dem fra Aale. Dem i midten var derheldigvis mange af. Og de sidste var endnu bedre.

Dermed havde så den første af mit slægtled forladt fødehjemmet og begyndt på sit eget. Meget ung, men tidlig voksen sagde pastor Ellers ved brylluppet. Det var strengt for hendes mor at slippe sin store pige (som hun jævnligt

havde taget en tørn med) men livets lov skulle ske fyldest.

Den store afstand gav anledning til mange gode breve og årlige besøgsrejser med mange togsbrev for mine forældre. Vi yngre klarede de 100 km på cyklen.

I den sommer, som vi klarede ganske godt med lidt heldig daglejehjælp, blev der fundet på, at jeg vist fortjente at *få det godt til vinter*. Jeg skulle på efterskole. Om det var mit eget ønske husker jeg ikke, men jeg sagde ikke nej, ville godt prøve at komme hjemmefra, omend min trang til skolebænk igen ikke var stor.

Der var ingen nære efterskoler at rejse hjem fra hver søndag, hvad heller ikke var ønsket. Langt inde i oktober fandt vi ud af, at der var en i Staby, et sted langt ude på landet langt nordpå. Min far og mor traf forstanderen, som hed Jens Kjær, ved indvielsen af det danske mødested Valsbølhus i Sydslesvig. Jeg blev indmeldt til Staby Efterskole kort før mødedagen den 3. november 1930. Skoleplanen gav, helt uden billeder eller andet pral, god besked om, hvad der skulle foregå. Der var efter tidens sædvane drengeskole i fem vintermåneder og pigeskole om sommeren. Skolen var fuldt belagt, før jeg blev tilmeldt, men der var altid plads til en mere.

Det var ingen udbredt sik i min egn at komme på efterskole. Den, der spurgte mig, hvad nytte det var til, ville jeg blive svar skyldig.

At ville *læse videre* begyndte sjældent på en efterskole. Og en sinkeskole var det slet ikke. Penge kostede det også, 60 kr. pr. måned, som der kunne søges amtsstøtte til, men ingen fik mere end det halve, og nogle betalte selv det hele. I mit hjem var vi kendt med at betale skolepenge til friskolen.

Min mor fulgte mig til Varde den 3. november; vi skulle bl.a. betale mine første briller, som nogle dage i forvejen havde gjort en helt ny verden synlig for mit nærsynede blik. Vi



Søstrene Sigrid (1909-57) og Gudrun Sørensen (1910-87).
Foto fra 1928 (Privateje).

havde vidst det i mange år, men jeg ville ikke bære briller til spot og spe i min hjemlige skole og egn. Nu var jeg på vej ud i en ny verden. Det var som at starte på en frisk.

Rejsen fra Varde til Ulfborg kostede 4,40 kr. Vejret var gråt og trist, og jeg var på vej ind i det ukendte. Kendte ikke en sjæl undervejs eller ved vejs ende. Trods god varme i toget og i min gode vinterfrakke, fornemte jeg det koldt. Det blev ikke bedre af at komme nord for Skjern. De store, grimme rustne husmøller, der rakte op over hver en nogenlunde gård kendte vi ikke vest for Varde. Her var fri fart

for vinden. Ingen romantisk idyl at finde. Min fordums skolevej langt den tætte, grønne fyrskov var kønnere.

På min vandring i togets sidegang så jeg hist og her en eller to, der måske havde samme ærinde som jeg, men ingen gav sig til kende med ord.

På Ulfborg St. blev mine anelser til vished. En lærer fra skolen var mødt for at sende en flok vestpå. Jeg havde ingen cykel med, men en som var fra Nørre Nebel tog mig på stangen. Der var et par km. ud til den trelængede skole, hvor forstanderen tog imod os en for en. Resten af eftermiddagen blev brugt til sen kaffe og sengeredning med eget sengetøj. Jeg lærte mig selv at betrække en dyne. Der var meget at finde ud af i de første dage.

Det var en solid skole uden hang eller tid til letfærdig opførsel eller letsind. De fleste af de godt 50 elever var fra bønder- eller håndværkerhjem, ingen fra fattige eller fra fine steder. Ingen var, hvad vi dengang kaldte dumme. Mange kunne med lethed have læst sig til en god eksamen, men det var ikke den vej vinden blæste.

Undervisningen i dansk og regning var der for nogle af os ikke megen nyt i. Vore to lærere foruden forstanderen var gode nok. At min sidste friskolelærer var bedre lærer for mig i sin tid kom ingen ved. Fremmedsprog var der ikke tid eller plads til på den skoles timeplan, heller ingen ønsker om, men der var lidt mere fysik end i min børneskole, - men ikke nok. Et par timers træsløjld daglig med forudgående tegninger fyldte godt på timeplanen. Og gymnastik blev vi slet ikke snydt for. I gymnastiksalen var det synligt, hvor man kom fra. De lange, hvide bukser var endnu i brug nord for Skjern Å, de små sorte var sydfra. Og dialektgrænsen var tydelig, hvad ikke alle fandt lige interessant. Det kunne irritere nogle af de lokale, at vi var nogle *sydlændinge*, der talte anderledes.

Timeplanen var ikke udtømt før kl. 19 og om aftenen var der husflid af mange slags i spisestuen og i sløjdsalen, frivillig, men søgt af alle. Alle blev holdt i ånde dagen lang. Disciplin, eller mangel på samme, var der ikke tid til eller behov for at tænke på.

Skolens fysiske rammer var blottet for al luksus. Værelserne var kolde, og de ældste mørke og primitive. Jeg var fjerde mand på den ringeste og lidt tilovers. Ikke noget at klage over, men jeg savnede hygge. Hjemlængselen tyngede mig længe. Som en enlig sjæl blandt mange klarede jeg mig dog ganske godt. Det gik bedst med dem, der havde længst hjem. Nogle af de lokale (og patriotiske) kendte hinanden og andre forhold lidt for godt.

De som var hjemme hver søndag havde hørt, at det var blevet forfærdelige tider for landbruget med de store prisfald på både smør og flæsk etc. Et brev fra min søster antydede det samme. Det kunne gå ud over juleindkøbene, men det knuste ikke min julestemning. Jeg havde penge til hjemrejsen, som jeg havde glædet mig til længe. Og jeg nød at være hjemme så kort det varede. Ikke for de julegilders skyld, som jeg lod de andre om, imens jeg hjalp min far at røgte. Jeg tror, vi nød det begge to.

Den sidste søndag i marts var der forældre-dag på skolen med udstilling af, hvad vi havde lavet. Jeg hentede mine forældre ved toget med skolens tohjulede jumbe og islænderen. Undervejs røbede min far, at han (gerne) ville have mig hjemme i den tilstundende sommer. Det kom ikke uventet. Han sagde også at Svend, min ældste bror, havde tilbudt at være karl hjemme, hvis Harald gerne ville ud igen. Og sådan blev det.

Min mor havde fået ret (igen). Sommeren før havde været for streng for både far og søn. Og det passede dem i grunden godt at Svend, der nu var 26 og havde været kontrolassistent

længe, havde tilbudt at komme hjem. Jeg så hen til en interessant sommer.

Nu var det ramme alvor med den landbrugs-krise, havde været det længe, men nu efter min genkomst til landbrug kom jeg den på nært hold. Jeg hørte, bønderne snakkede om sølle tider, hvor de traf sammen. De brugte ikke det fine, fremmede ord krise, men den var til at få øje på også i 1930, hvor smørprisen den 1. oktober var faldet 29% på et år og flæskeproduktionen var steget 75% i mængde, også i et år, men prisen næsten halveret. Ved jule-tid 1930 var flæskeprisen for 1. klasse 86 øre pr. kg, og året før 152 øre pr. kg.

Netop en større produktion havde for mange været en udvej til at få balance i økonomien, ofte ved at købe billigt importeret korn, men nu kunne der ikke opnåes mere ad den vej. Og prisfald ramte alle, også de som havde holdt sig på det jævne. Hvor det gik *godt* kunne et slagterisvin koste 50 kr. En årsproduktion som vor normale på ca. 50 svin af eget til-læg og uden stort indkøb af foder, kunne ind-bringe 2.500 kr. Og dermed var lavmålet ikke nået endnu, heller ikke med smørprisen.

Her skal indføres, at i vort hjem biev vi ikke direkte kriseramte. Det var som rentekrise, den ramte først og hårdest. Henstand med ter-minsydeler var kun til *hjælp* en gang. Men de allerfleste fik den betalt ved at spare alle mulige (og umulige) andre steder. Og ventede på at der skulle vise sig et eller andet?

Det kreditforeningslån, som min far stifte-de i 1930, forrentede han i realiteten til sig selv. Han kunne sagtens, blev der sagt. Om han brød sig om at høre det, afhang af den tone det blev sagt i.

De sølle tider kom ikke bag på ham. Hans økonomiske sanser sagde ham, at det måtte komme. Den bil, der måske skulle købes i 1931 blev efter grundig overvejelse slået af hovedet,



Gårdens bedste korthornsko »Stjerne« (1930). (Privateje).

ikke af pengemangel, men fordi han ikke ville forarge sine økonomisk trængte standsfæller.

Før tiderne blev onde, sagde han ved en kop kaffe på en travl dag, at der skulle gerne 30 kr. ind hver eneste dag året rundt. Så gik det godt. Hvis vi skulle nøjes med 25 gik det kun nogenlunde. Og kun 20 var for lidt. Tallene var runde og fremkaldt ved hovedregning. Han kunne tåle et minus for en tid. Men hvad med dem der skulle forrente en stor gældsbyrde, større end de kunne klare. Men, ræsonnerede han da krisen blev hård, de fleste bønder, der passer deres dont vil blive siddende ved deres gårde, fordi de er uundværlige, og hvor vil man ellers gøre af dem, hvis de går fallit. Nogle kunne ikke lide hans lidt sarkastiske udsagn. Andre var de til mental trøst. Derfor blev de sagt.

Sommeren 1931 med min bror Svend som min foresatte var igen anderledes. De ti års aldersforskel havde mange gensidige fordele. Jeg havde vistnok, siden jeg fik ører at høre

med, været hans bedste tilhører i mangt og meget, som de andre ikke altid gad høre. Og arbejdet havde vi let ved at overkomme trods et meget besværligt vejrlig. En stor høavl i engene blev næsten ødelagt af en meget lang regnperiode. Og efter et par dages ophold regnede det igen.

Da jeg i foråret forlod efterskolen grundede jeg en del over, om jeg skulle have været noget andet end landmand. I min spinkle drengetid mente min far (for sjov) at jeg skulle være skrædder, men den vits fik ende, da jeg selv ville vide, hvad han mente. Da havde han set, at knægten nok ville bruge de kræfter han havde, og så ville de slå til i det fremtidens landbrug som han mente at ingen kunne pukle sig igennem ved rå kraft alene.

For sig selv vidste han også, at jeg var den sidste af hans egne at sætte lid til, men hvis jeg selv havde haft et bestemt fremtidsmål at stile

imod *når jeg blev stor*, så var det blevet alvor. Men lysten til at forlade det kendte hjemme var ikke stor nok. Jeg var og blev en *hjemmeføding*.

De næste to vintre klarede jeg ret så godt som enekarl uden dreng. Det vigtigste arbejde midt i vintertiden var at få dyrene passet bedst muligt, og det følte jeg mig vel tilpas med. Et par gange havde jeg held til at imponere dem gamle lidt.

Med jævne mellemrum kørte jeg til Brugsen efter kraftfoder til køerne, uanset om de kunne betale det. Give mælk uden kunne de heller ikke. Jeg havde tillige en sæk gul majs á 100 kg med hjem, som vi blandede med vort eget korn ved kværnen. Den tunge sæk skulle jeg ikke lægge ryg til, men jeg måtte godt rejse den op. Det gjorde jeg så, hvorefter jeg steg ned af vognen og bar den ind på min 16 år gamle ryg. En gang skulle være den første, og ingen var regnet for karl før han kunne bære en tønde korn.

En anden god gang var jeg næsten færdig med det tredie læs roer fra kulen, før han kom op af sin middagsøvn. På nudansk havde jeg vel *taget fusen på ham* men sådan sagde vi ikke dengang. Jeg gjorde det bare.

I sommeren 1932 blev mit embede mere alsidigt, da min søster fra maj til august var elev på Ollerup Folkehøjskole med gymnastiklederkursus som en del af sin timeplan. Der var ikke andre i familien at skifte med end mig, og jeg var ikke uvillig. Det vil sige at jeg gjorde det ud for pigens hjælp i marken, malkede nogle flere køer end jeg før havde gjort og blev nok så god til det, fik også lejlighed til at vise at et mandfolk også kunne vaske mejerispande rene o.s.v. Jeg hjalp også min mor i haven og vaskede op i ny og næ. Arbejdet skulle gøres, og så gjorde vi det ved fælles hjælp.

Vi begik et stort fremskridt det år. Vi blev fri for at pumpe vand ved håndkraft, som de fle-

ste endnu sled med. En centrifugalpumpe med automatik etc. blev monteret i en kælder ved den gamle brønd, og tre vandhaner, hvor vi havde mest brug for vand. Det kostede nærved 500 kr. men hvor var det dog en lettelse hver eneste dag året rundt.

Elektriciteten var kommet for at blive brugt. Samme år fik vi den fem år gamle batteriradio udskiftet med en fabriksny til lysnettet og dermed husets første stikkontakt. · Verden gik fremad, også i sølle tider.

I pigerollen den halve sommer fik jeg at føle, hvor strengt det har været at være tjenestepige og været til nytte og opvartning både her og der. Heldigvis var jeg blevet for gammel at jage med; det var ej heller nødvendigt.

Under sin enegang uden pigehjælp havde min mor hjælp til storvask, bærplukning o.a. af en djærv og bramfri kone fra nabolaget, der hed Margrethe. Hendes muntre, slagfærdige tone var et tillæg til den hjælp, vi betalte for. Hun var gift med en hus- og arbejdsmand med 6 td. land og et par køer og en so. Af deres 10-11 børn var de ældste voksne, og alle ned til 10 års alderen ude at tjene i sommertiden. Margrethe kunne have nok at gøre hjemme, men havde brug for at komme ud og tjene en skilling til den store familie. Ægtefællen, Niels Karl Nielsen, var en stærk mand ved spaden i teglværkets lergrav, når værket gik. Om vinteren holdt han brødet i huset ved arbejde i grusgraven. Han var en ærekær arbejder, der ville klare sig selv. Det vidste alle, der følte et socialt ansvar, offentligt eller privat. Diskret blev der tænkt på, at Niels og andre af hans slags fik mulighed for en dagløn. Almisser var deres ære for nær.

Niels og Margrethe var hver især anderledes end de andre Borrefolk omkring os · der heller ikke lignede hinanden ret meget. Det var et interessant folkefærd at vokse op i og at leve iblandt.

De sølle tider ramte også folk i byerne. Arbejderfamilierne havde ikke råd til at købe de fødevarer, som landbruget frembragte i rigelighed, men til faldende priser. Problemet var selvforstærkende. I landbruget var der ikke sult, men heller ikke penge til reparation og vedligehold af hverken løst eller fast, endsige nyanskaffelser. Der var håndværksmestre, som satte deres priser ned for ikke at skulle gå helt i stå, men det hjalp kun lidt.

Ved 25 års jubilæet i Oksbøl Borgerforening i november 1931 var der mange festtaler med tilhørende leveråb for fædrelandet, for byen, for afdøde og levende bestyrelser, for Aal sogn og for landboerne. Og det blev sagt om byen at: *vi jo alle er klar over, at det altsammen er Landboernes Værk, thi Pengene skal jo nu engang komme ude fra Landbruget*, sagt af Snedkerm. N. C. Nielsen iflg. referat i Ribe Amts Tidende. Man erkendte den gensidige afhængighed.

I landbruget blev der ikke holdt festtaler for hverken smed eller bager. Bønderne blev ikke ved med blot at lide og tåle. En protestbevægelse, der begyndte på Randerseggen hed L.S. før den i al skikkelse også kom til Aal sogn. Der blev holdt nogle møder, hvor folk fra bevægelsens hovedkvarter agiterede for deres synspunkter og for tilgang af medlemmer. Nogle kom af menneskelig nysgerrighed og fordi der var en naturlig trang til at søge sammen i trange tider.

Min far var med til nogle af møderne og i grunden enig med L.S. i noget af det de sagde, men ikke i den ensidige kritik af det bestående. Den var for nem, for billig - og det sagde han så. Fra et møde i Aal Forsamlingshus o. 1932 har en deltager erindret, at min far blev mistænkt for at være en enspændernatur, hvortil han svarede: *Som landmand har jeg lært at sætte pris på en solid enspænderhest.*



Margrethe (1890-1965) og Niels Karl Nielsen (1882-1975), Borre, på deres guldbryllupsdag i 1962. (Privateje).

Den kan være til stor nytte. Han fik det sidste ord.

Medlem blev han aldrig og mente ej heller, at han var ønsket, trods al snak om at få alle med. Han var heller ikke medlem af noget parti, men havde siden 1926 stemt på Venstre. Nogle skyldte ham for at være imod både det ene og det andet og til tider kunne det se sådan ud. Han kunne ikke lide de kriseforlig, som i sene nattetimer blev lavet bl.a. for at hjælpe landbruget ved at lave kunstigt høje priser på de varer, der var for mange af i forvejen. På den måde trak man krisen i langdrag. Det harmede ham, at der blev sendt prima slagtekøer til destruktion samtidig med at arbejderne i byerne uge efter uge ikke havde råd til at få kød på bordet hverken søndag eller søgn. Det var som før nævnt sølle tider for alle. Ingen var i stand til at løfte sig selv ved håret.

Det er svært ved priseksempler fra den tid at illustrere, hvor usselt det var både her og der. En prima slagteko, der vejede 655 kg levende kostede den 29. april 1933 13 øre pr. kg = 85,15 kr. To måneder senere fik vi for to, der var lige så gode 17 øre pr. kg inklusive tilskud.

En karl på landet fik højst 60 kr. pr. måned i sommertiden + frit ophold. Smørprisen var længst nede i 1932 med under 140 øre pr. kg, en bagatel dyrere end den margarine, som min far ikke ville se på sit bord. Den havde i 1924 kostet 175 øre pr. kg, ti år senere 115 øre, alt ifølge Brugsbøger. Ved at sammenligne kan det ses, at de varer som både bønder og andre skulle bruge var faldende men ikke lige meget. I 1934 købte den husstand på 4-5 personer, som jeg var en af, kolonialvarer i Brugsen for 846 kr. svarende til 10 køer som førnævnte. Og 10% i overskud. Beløbet var større end i årene

forud på grund af nogle inventarkøb, som ikke kunne blive ved at vente på bedre tider.

I en tid hvor alle syntes at fattes penge, var det forståeligt, at en bevægelse som Jord, arbejde, Kapital (JAK) måtte få medbør. Alle dens goder, først andelspenge, dernæst de rentefrie lån, førte på Vardeegnen til større sindsbevægelse end L.S. Fanatiske idealister så for sig alle økonomiske problemer løst ad den vej *bare vi står sammen*. Andre reagerede stik modsat. Men der skete dog noget. Noget at snakke om og meget at tænke over, der var bedre end stilstand.

Der kan ikke sættes dato på, hvornår de sølle tider holdt op. Den ustyrlige svineproduktion nåede sin største mængde og de laveste priser i begyndelsen af 1933. 130.000 stk. pr. uge var mere end markedet kunne bære. Slagterierne solgte ud af halve svin til 16-17 kr. pr. stk. og den truende, men nødvendige regulering hvis system ikke skal forklares her, blev sat i gang pr. 1. maj. Der kom svinekort, som der kunne handles med i fri handel, en handel der forargede nogle, men det var køberne der satte prisen.

Den officielle flæskepris steg ret snart til det dobbelte og manges humør tillige. Problemet med for mange svin blev løst uden at skride til forargelig destruktion, men ingen ved hvor mange nyfødte grise der blev slået ihjel hjemme i staldene? Man gik stille med dørene.

Det bedste kendskab til mine nære bønder fik jeg som tilhører, når de en bestemt dag i hver fjerde uge fandt sammen ved mejerifregningen (udbetaling af mælkepenge) et nyt sted hver gang. Så blev der snakket over en kop kaffe eller to, men ikke om den eller de som ikke var til stede. Et gode var det også, at alle var med og der var lejlighed til at møde folk, som man kun så der. Det var et grandestævne under et andet navn.

Privat selskabelighed var ikke overvælden-



Svinekort fra 1940.



Marie (1877-1935) og Jensinus P. Sørensen, (1878-1959). Foto fra 1934. (Privateje).

de omkring mit hjem. På min fars og min mors fødselsdage i maj og september vidste vi hvem og hvor mange der kom af sig selv. Og der var igen nogle, som kun mødtes der. Det var bl.a. Stine og Daniel Sørensen i Borre og Poul Tobiasen fra Billumvad. De lignede ikke hinanden, og det blev fornøjelsen ikke ringere af. Daniel var lærd, Poul var praktisk.

I foråret 1933 blev jeg *sendt* over til min søster og svoger i førnævnte Aale, hvor jeg skulle være karl for sommeren, løn 45 kr. pr. måned + de samme frynsegoder som hjemme. Sigrid var jo min søster, der gerne ville have en hjemmefra i sit hus. Deres gård var på 24 td. land, og deres 10 røde køer gav mere mælk, end jeg var vant til. Der var tre km til byen og de havde hverken el eller telefon. Deres søn var nær to år og jeg nær 18. Dagen efter min ankomst blev jeg som kurer sendt med en seddel til en,

som vistnok skulle ringe efter jordemoderen. Jeg sad ved min kaffe, da jeg fik besked om at skynde mig. Et par timer senere havde vi også en lille pige i huset - og et nyt slægtled var godt begyndt.

Min familiære tilknytning i min nye plads førte med sig, at jeg tit var med, når mit *her-skab* tog i byen. Jeg lærte nogle mennesker at kende af en lidt anden slags end dem der hjemme. Nogle af dem snakkede om andre ting og tænkte anderledes. Og jeg var vokset ud af drengetøjet.

Jeg blev tilbudt en familiær plads mere i det næste halve år. Min bror Svend havde i 1932 købt en gård i Gørding og holdt bryllup med en pige fra Stauning, som han havde kendt i mange år. Kort før brylluppet blev hun alvorlig syg af den tuberkulose, hvis smittekim hun vistnok havde båret i nogle år. Hun døde på

Spangsbjerg Sanatorium i august 1933 og blev begravet i sit fødesogn. Svend ville gerne have mig til karl for vinteren og det fik han. Også der lærte jeg nogle gode naboer at kende, som blev husket.

Efter et godt år som enekarl hjemme med rigelig pigehjælp og en jævnaldrende i dagleje for 3 kr. om dagen, når vi trængte, mente jeg at familien havde fået sit for en tid - og jeg var nær de 20.

Jeg fandt en plads på en lille, nybygget gård lidt syd for den store by Horsens med vid udsigt i lange dage over by og fjord og skov. Manden var en dygtig, nobel slider af meget få, men vægtige ord. I fritiden lærte jeg byen at kende uden skade på hverken legeme eller sjæl. Og bønderne, som lod et ord falde ved markskellet til den vestjyske karl, var ligeså flinke og nok så dygtige som andre steder.

Stedet var godt nok at være og at lære i for



Frode Sørensen som 20-årig. (Privateje).

en sommer. Om vinteren var der ikke meget at fortjene på landet udover føden og et koldt kammer at sove i. Det kunne jeg også opnå hjemme - og min far ville af flere grunde have mig til at være hjemme igen.

Jeg har hidtil ikke behøvet at fortælle ret meget om min mor. Som hjemmets midtpunkt var hun bare en selvfølge med fem voksne børn. Min far mente, at hun siden min fødsel aldrig var blevet så rask som førhen, men deri havde jeg ingen erfaring. I de sidste par år havde en tiltagende hjertesvaghed medført tilfælde af apoplexi, som hun dog forvandt så nogenlunde.

Vi vidste i al stilhed de gange, jeg rejste hjemmefra, at det måske var sidste gang jeg så hende. Mandag den 7. oktober 1935 døde hun hjemme i sin egen seng af et hjertestop. Hun var fyldt 58 den 14. september.

Hun fik lov at dø som det levende menneske, hun altid havde været. I de ca. 35 år hun havde levet på egnen, havde hun fundet og vundet mange venner og bekendte, og hun vidste hvem de var, bedre end far. Hvert år efter høst besøgte hun i en uges tid sin fødeø Mors og sin gamle mor, der levede fra 1839 til 1925, de sidste 17 år med kun et ben. Også efter min bedstemors død besøgte hun Mors og min moster og var med til de berømte efterårs-møder i det ottekantede forsamlingshus i Galtrup, hvor der blev hilst på gamle kendinge fra unge dage. Den, der var født på Mors, glemte ikke sin fødeø.

Først efter at være flyttet hjem til hverdage- ne igen gik det helt op for mig, at min mor ikke var mere. Hendes vante stol, som hun havde arvet efter sin mor, var tom for stedse. Jeg led i stilhed. Nu har stolen i mange år været min.

Hjemme var ikke mere, hvad det havde været. Min far havde længe anet, at han kunne blive ene når som helst, havde også haft umod-

ne tanker om at forpagte gården ud til min 27 årige bror, Harald, men hvad skulle han så selv? Den første vinter ønskede han alle sine tre uetablerede børn hjemme hos sig, mens ingen af os vidste hvad vi ville med os selv fremover, og da slet ikke min far. Han blev rastløs, rejste hid og did for at finde råd og trøst hos andre rådvilde og erfarede, når han kom hjem, at vi kunne drive gården uden ham. Men alt var midlertidigt.

Fra 1. april 1936 fik jeg af min søster Sigrid anvist en plads i hendes nærhed. Ideel var den ikke til mig, men lønnen var god, og hun ville gerne have mig inden for besøgsvidde. Hun havde også mistet sin mor, og hendes to børn og en i vente havde mistet en bedstemor, som de aldrig fik lært at kende.

Den sommer modnedes en tanke om at komme på højskole, men hvor? I ung naivitet havde jeg en af de store og meget søgte i tanker. Jeg troede, at den mest efterspurgte være måtte være den bedste. Jeg spurgte ingen til råds, men der kom et par af sig selv. En højskolekendt præst og en fhv. folketingsmand af

min mors familie erklærede helt uafhængige af hinanden, at den skole passer ikke til Frode. Den første sagde af erfaring, at det var vigtigt at finde sin rette skole, og han kunne sige hvor min lå.

Jeg fulgte rådet og den 3. november 1936 stod jeg af min cykel ved Kerteminde Folkehøjskole og gav mig tid til at læse de vægtige ord over indgangen: *Vi skal bygge som vi evigt skulle leve, og hver dag leve som vi i morgen skulle dø*.

Min rådgiver fik ret. Den skole var for mig og omvendt. Hvorfor og hvordan er der ikke plads til her. Jeg kan ikke forklare det blot med begejstrede, romantiske ord, heller ikke med en tro på, at jeg blev et nyt og bedre menneske? Men det var et tidsskifte. Derfor slut her.

Frode Sørensen, født i Borre, Aal sogn 1915, gårdejer s.st. 1945-79 medarbejder ved arkivet i Oksbøl fra 1980. Tidl. skrevet i »Fra Ribe Amt«: En gammel Brandkasse og dens samtids, 1981. En vestjysk Friskole og dens forhistorie, 1986. Bønder i Borre, et tidsbillede fra Aal sogn, 1987 og 1988. - Udg. »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913, (1984). Modtog s.å. H. K. Kristensen prisen.



Kerteminde folkehøjskole 1937. (Privateje).